

О. М. Сліпушко, д-р філол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-7401-7492

SCOPUS ID: 57219240552

Web of Science ID: ABH-5587-2020

e-mail: oksana-slipushko@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

О. С. Щелкунова, д-р філософії, асист.

ORCID ID: 0000-0002-0030-3592

e-mail: shchelkunova2017@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ІДЕЙНІ СЕНСИ ПОЕМИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА "СОН"

Аналізуються ідейні сенси поеми Тараса Шевченка "Сон". Зокрема, досліджуються особливості художнього тлумачення автором ідей демократизму і націоналізму, визначається їхня роль у загальному світогляді письменника. Акцентується увага на суті поняття "шевченкізм".

Поема "Сон" характеризується як своєрідний ідейний маніфест творчої спадщини Тараса Шевченка, в якому представлено авторське художнє бачення і тлумачення тогочасної історичної ситуації. Також у творі репрезентовано історичну роль України, її місію в європейському контексті. Мислячи про політичні та філософські проблеми, поет подає їх як розгорнуті художні категорії, інтерпретує суспільне буття у мистецькому просторі.

Ключові слова: Тарас Шевченко, поема "Сон", демократизм, націоналізм, "шевченкізм".

Написана 1844 року поема "Сон" Тараса Шевченка стала його суспільно-політичним маніфестом, у якому поет виклав своє бачення і розуміння тогочасної історичної ситуації та визначив у ній місце України. Митець тут мислить як політик і філософ, укладаючи свої міркування у художні категорії, інтерпретуючи суспільне буття у мистецькому просторі. Після розгрому руху декабристів на теренах Російської імперії наступило тридцятирічне царювання Миколи I. То були часи завершення формування абсолютної монархії та поліцейсько-бюрократичного механізму.

Такі процеси відбувалися на фоні того, що Європа невпинно рухалася шляхом поступової демократизації, обмеження монархічної влади, тому для неї це вже було анахронізмом. Особистісне правління царя визначало тільки російський політичний режим. Унаслідок війн із Персією й Туреччиною все Чорноморське узбережжя відійшло до складу Росії. Відбулися зміни геополітичної ситуації в Південно-Східній Європі, Малій Азії, на Кавказі. Формувалася концепція російської імперської ідеї. Тоді міністр освіти граф Сергій Уваров проголосив формулу: самодержавство – православ'я – народність, яка протягом багатьох років визначала суть імперської політики. "Обрусение" прокотилося по всій імперії й стало головною рисою царського самодержавства. У такому політичному просторі прозвучала поема "Сон" Тараса Шевченка.

І. Дзюба правомірно наголошує на тому, що «поема "Сон" засвідчила остаточну кристалізацію антиімперського стрижня демократичного світогляду Шевченка» [1, с. 242]. Поет свідомо став на прю з царизмом, сміливо проголосивши свої політичні погляди і переконання. Сам Шевченко дав підзаголовок творові – "Комедія". Епіграфом до неї взяті слова з Іоанна: "Дух істини, его же мир не может прияти, яко не видим его, ніже знаєм его". Має рацію Віктор Петров, зазначаючи, що "це було проголошення літературної доктрини, яка не вкладалася в жодні тодішні теоретично визнані поняття й норми. Теза епіграфа й теза кінцевих рядків збігаються. Вони стоять у прямому зв'язку між собою, уточнюючи й розкриваючи одна одну. В епіграфі, цитатою з Іоана, декларовано істини, неприйнятні для світу. Декларовано те, чого світ не бачить, чого він не знає. В прикінцевих рядках цю філософсько-містичну формулу, взятую з Іоана, перенесено в план творення власної літературної доктрини. Те, чого світ не бачить, чого він не знає, неприйнятне світові стверджене як змінена, інша дійсність, як дійсність деформована, як сон, як те, що відкривається уві сні й через сон" [2, с. 91–92]. Учений порівнює використання прийому сну українським митцем із двома його видатними сучасниками – Е. Т. А. Гофманом та Е. А. По. Але Шевченко був оригінальним. Його оригінальність полягала у тому, що у нього змішування реальної дійсності у бік гротеску

має виразно революційний сенс. В українського митця гротеск набуває значення і ролі політичного памфлету.

Така позиція Тараса Шевченка спонукає, як наголошує Віктор Петров, шукати у нього не реалізму чи романтизму, а шевченкізму, розкриття його "власної, своєї літературної доктрини, основ теорії, розробленої ним із сполучення Біблії, фольклору, історизму, революційного пафосу й творчих фантазмагорій поета" [2, с. 92]. Загалом поема "Сон" являє собою художній твір, що має яскраво виражене політичне спрямування. По суті це політична поема, де представлено художню інтерпретацію устрою царської Росії. Фактично то була тоталітарна система, в якій кожен боровся за своє місце під сонцем усіма можливими засобами і методами, не гребуючи при цьому жодними морально-етичними нормами і законами. Спостерігаючи імперську систему, Шевченко гостро і непримиренно її критикує. Він категорично не сприймає існуючий політичний устрій, бо:

Немає там власті, немає там кари,
Там сміху людського і плачу не чуть... [4, с. 182].

З особливо гострою сатирою описує Шевченко тогочасну ієрархічну система з її чітко вираженими законами залежності та гніту:

Дивлюсь, цар підходить
До найстаршого ... та в пику
Його як затопить!..
Облизався неборака;
Та меншого в пузо –
Аж загуло!.. А той собі
Ще меншого туза
Межи плечі; той меншого,
А менший малого,
А той дрібних, а дрібнота
Уже за порогом
Як кинеться по улицах,
Та й давай місити
Недобитків православних,
А ті голосити...[4, с. 187]

Описуючи несправедливість тогочасного суспільно-політичного ладу, Шевченко час від часу сумнівається у можливості встановлення на землі повної та остаточної правди. Іван Дзюба з приводу цього наголошує: "Це знов таки один із наскрізних мотивів усієї Шевченкової поезії: розпачливий сумнів в існуванні на землі Божої правди, – що, однак, не є тим філософським чи політичним атеїзмом, який приписувано Шевченкові в радянські часи, – це страждання самої віри, до якої поет навіть через болоче заперечення образу щоразу вертається, бо в ній бачить підставу людської рівності" [1, с. 243].

Поема "Сон" багатоактна. Починається вона описом того, як автор летить за совою, що є традиційним символ мудрості. Летить поет на край світу пошукати раю. Він прощається з Україною, оглядаючи її, хоче у хмарах заховати свої "люті муки". Водночас то ніби втеча від того світу, який не є істинною Україною, бо суперечить тим справжнім цінностям, які існували тут від найдавніших часів. Митець ніжно й навіть інтимно звертається до України:

А ти, моя Україно,
Безгаланна вдово... [4, с. 181]

Пролітаючи над просторами України, поет відзначає, що вона по суті своїй є нездоланною:

Ніхто його не додбас
І не зруйнує... [4, с. 182].

Водночас душа плаче і гірко страждає, бо бачить неволю і муки рідного народу. Тут же пропливають перед поетом картини кріпацького буття. А потім перед його очима постає країна боліт, туманів і пустоти. Тут Шевченко у першу чергу звертає увагу на каторжан, серед яких виділяється лідер:

В кайдани убраний
Цар всесвітній! цар волі, цар,
Штемпом увінчаний!
В муці, в каторзі не просить,
Не плаче, не стогне!
Раз добром нагріте серце
Вік не прохолоне! [4, с. 184]

Фактично це своєрідний панегірик декабристам, яким поет щиро і всім серцем співчував, яких уважав своїми однодумцями, певною мірою продовжувачем справи яких він бачив себе.

Щодо інтерпретації образу "царя волі", то існують різні думки. Так, Смаль-Стоцький наголошує на тому, що "цар всесвітній, цар волі" мусить означати як не самого Христа, що й його в кайдани закували та на Сибір у каторгу заслали, то персоніфікацію самої всесвітньої ідеї правди й волі або й самого духа "істини" або – це, може найбільш правдоподібно – персоніфікацію духа України з його найвищим ідеалом і непогамованою жадобою волі, за яку він усе боровся (Полуботок!), яких у Сибірі в у кайдани забили [3, с. 145]. Натомість І. Дзюба пише, що «припущення про те, що Шевченко мав на увазі самого Ісуса Христа, викликає сумнів: слова "Раз добром нагріте серце // Вік не прохолоне" говорять швидше про людський характер місії подвижника. А от із думкою про персоніфікацію в "цареві волі" всесвітньої ідеї правди й волі та самого "духа України" можна погодитися. Тільки, мабуть, дарма Смаль-Стоцький подає цю версію як альтернативну "декабристській": в уяві нашого поета образ "царя волі" цілком міг поєднати в собі і конкретний (страдник-декабрист), і розширювальний (борці за волю України, персоналізація ідеалу правди і свободи) зміст» [1, с. 246]. Власне, незаперечним є те, що в інтерпретації Шевченка "цар волі" виступає носієм ідеї волі, незалежності – причому як особистої, індивідуальної, так і народної, національної.

"Український" і "сибірський" акти поеми ведуть до її кульмінації – петербурзького акту:

То город безкрай.
Чи то турецький,
Чи то німецький.
А може те, що й московський.
Церкви та палати,
Та пани пузаті,
І ні однісінької хати [4, с. 185].

Так Шевченко наголошує на засиллі панства і фактично повній відсутності в українському просторі селянства, його витісненні на самі маргінеси національного забуття.

Наче застереження-заклик звучить до українського народу голос наказного гетьмана Павла Полуботка:

І ми сковані з тобою,
Людоїде, змію!
На страшному судищі
Ми Бога закриєм
Од очей твоїх неситих...[4, с. 189]

Завершується поема "Сон" сновидінням, у якому поет бачить новий візит до царя. Тут подається ритуал, що по суті своїй є втіленням механізму державної машини:

Неначе з барлоги
Медвідь виліз...
.....
...як крикне
На самих пузатих –
Всі пузаті до одного
В землю провалились!
Він вилупив баньки з лоба –
І все затрусило,
Що осталось; мов скажений,
На менших гукає –
І ті в землю; він до дрібних –
І ті пропадають!
Він до челяді – і челядь,
І челядь пропала;
До москалів – москалики,
Тільки застогнало,
Пішли в землю; диво дивне
Сталося на світі...[4, с. 190]

Коли ведмідь залишається сам, то стає безпомічним кошенятком. Таким чином Шевченко показує те, що так звана магічна сила імперського самодурства тримається тільки і виключно

на сліпому послухові народу. Загалом Шевченкова поема "Сон" є найяскравішою політичною поемою того часу, в якій порушено питання тогочасної неволи в Україні, осмислюється державно-правове становище Вітчизни у складі Російської імперії. За своїм характером і спрямуванням це є наскрізь національний твір.

Представлена у поемі концепція правопорядку ґрунтується на волі, справедливості, християнській правді та етиці, людському правосудді. Для Шевченка завдання поета подібне до тих завдань, які виконували пророки, що "Господь, любя своїх дітей", посилає на землю людям, "свою любов благовістить, святому разуму учить", учить, "як в світі жить", "благовістить любов і правду і добро, добро найкраще на світі то – братолюбіє". Шевченко сам прагне бути пророком свого народу. Любов, правда, воля є для митця основою колективного життя народу. За допомогою цих етичних сил можна досягнути найвищій щабель досконалості й культури, які здатні принести "мир і радість на землю людям". Поезія Тараса Шевченка перейнята глибокими етичними засадами. Відчуваючи певну обмеженість у виявах практичної політичної діяльності, поет головну увагу зосереджує на внутрішньому житті людини. Таким чином почуття набирають особливої сили і звучання.

Зверненням до минулого, протиставленням колишньої величі та слави з сучасною йому неволею, Шевченко піднімає питання історичного смислу – це був суттєвий здобуток демократичних рухів нових часів, епохи вільнодумства й вольності, що з часів Французької революції заповонила Європу. З його гуманізму виростає націоналізм і самовіддана любов до Вітчизни.

Націоналізм Тараса Шевченка – це націоналізм особливого типу, який ґрунтується на повазі до кожної нації, визнанні її права та власну незалежну державність. Таким чином, Шевченко мислить у ключі тогочасного європейського демократизму, в якому домінувала ідея природного права кожної нації на власну державу. Загалом історичні поеми митця запалили національні почуття українського народу, розбудили його патріотичну свідомість. Сам Шевченко усвідомив смисл української історії, через яку визначив для своєї нації чітку політичну і суспільну мету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дзюба І. Тарас Шевченко / І. Дзюба. К.: "Альтернативи", 2005. 704 с.
2. Петров В. Естетична доктрина Шевченка / В. Петров // Хроніка 2000. Зарубіжне шевченкознавство (з матеріалів УВАН). Ч. 1. 2010. Випуск 3 (85). С. 88–94.
3. Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко. Інтерпретації / С. Смаль-Стоцький. Нью-Йорк, Париж, Торонто, 1965. 238 с.
4. Шевченко Т. Зібрання творів у 6 т. Т. 1: Поезія 1837–1847 / Т. Шевченко. К.: Наукова думка, 1989. 526 с.

REFERENCES

1. Dziuba I. Taras Shevchenko. K.: Alternatyvy, 2005. 704 s. (in Ukrainian)
2. Petrov V. Estetychna doktryna Shevchenka // Hronika 2000. Zarubizhne shevchenkoznavstvo (z materialiv UVAN). Ch. 1. 2010. Vypusk 3 (85). S. 88–94. (in Ukrainian)
3. Smal-Stotskyi S. T. Shevchenko. Intepretatsii. Niu-Jork, Paryzh, Toronto, 1965. 238 s. (in Ukrainian)
4. Shevchenko T. Zibrannia tvoriv u 6 t. T. 4: Poeziia 1837–1847. K.: Naukova dumka, 1989. 526 s. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 09.04.23

O. M. Slipushko, DSc (Philol.), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-7401-7492,

SCOPUS ID: 57219240552

Web of Science ID: ABH-5587-2020

e-mail: oksana-slipushko@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

O. S. Shchelkunova, PhD, Assist.

ORCID ID: 0000-0002-0030-3592

e-mail: shchelkunova2017@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

IDEOLOGICAL SENSES OF TARAS SHEVCHENK'S POEM "DREAM"

In this article the social and political ideas of Taras Shevchenko that declared in the poem "Son" are investigated. The specific of democracy and nationality in the outlook of the author is analyzed. The phenomenon "shevchenkizm" is underlined.

The poem "Son" is a special idea manifest of artistic heritage of Taras Shevchenko. In this text we observe the author artistic interpretation of that historical situation. The historical role of Ukraine, its mission in European context are represented. Thinking about political and philosophical problems poet represent its as artistic categories. He interpret the social life in the artistic space.

The nationalism of Taras Shevchenko is nationalism of a special type. It is based on the respect to every nation, on the recognition of its right to have own independent state. In this way Shevchenko think according to European democracy of that time. The idea of natural right for every nation to have own state was very popular and general in that political and social process. In general historical poems of Taras Shevchenko motivated national feeling of Ukrainian people, activated Ukrainian patriotic outlook. Taras Shevchenko understood the sense of Ukrainian history. Through history he determined political and social aim for Ukrainian nation.

Keywords: *Taras Shevshenko, the poem "Son", democracy, nationality, shevchenkizm.*